

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

УДК 364.652:331.56

Н. В. Жевакіна

ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ ПОНЯТТЯ БЕЗРОБІТТЯ В СОЦІАЛЬНОМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННІ

Неможливо знайти у світі країну, де немає того чи іншого виду безробіття. Україна не є винятком. Загроза безробіття стоїть за плечима будь-якого працівника і треба знати правові, економічні, соціальні та психологічні наслідки та знати звідки вона виникає, наскільки тривалою може бути і як з нею боротися.

Поняття безробіття неоднозначне, тому що теоретично кожний бажав би працювати за достатню плату, мати впевненість у завтрашньому дні.

Існує декілька підходів до визначення поняття безробіття, а саме з економічної, правової та з точки зору психології, в соціальному забезпеченні.

Саме тому існує проблема до визначення поняття безробіття, тому що кожний науковець який розглядає це поняття підходить з точки зору той науки в якій він проводить свої дослідження. Проблемою безробіття в перехідних економічних умовах досліджували такі зарубіжні вчені, як Дж. М. Кейнс, Т. Мальтус, А. Маршал, А. Оукен, А. Пігу, М. Фрідман та ін.

Проблемами та тенденціями рівня безробіття та шляхів його подолання розглядали такі українські вчені, як: А. Вольська, І. Іванова, А. Казановський, О. Котляр, В. Костиков, Е. Лабанова, М. Лукашевич, І. Маслова, П. Нікіфоров, П. Павльонка, І. Петрова, В. Полтавець, О. Рузавіна, Т. Семигіна, Л. Тюптя, В. Федоренко, В. Шахрай та інші.

Мета статті – розглянути та визначити поняття безробіття з точки зору: економіки, права, психології, в соціальному забезпеченні.

Для визначення поняття безробіття необхідно, перш за все чітко визначити, кого слід вважати безробітними. Критерії визнання людини безробітною встановлюється законом або урядовими документами і можуть трохи відрізнятися по країнах.

Міжнародною організацією праці (МОП) безробіття визначається як наявність контингенту осіб старших певного віку, що не мають роботи, здатних в цей час до роботи та шукаючих роботу в період, який вивчають. Таким чином, людину можна вважати безробітною лише при дотриманні всіх трьох умов. Шукати роботу – значить, здійснювати дії в цьому напрямці. Такі дії включають реєстрацію в центрі зайнятості; звернення до роботодавців; постійні знаходження в місцях, де можна отримати роботу (заводи, ринки праці); розміщення оголошень в газетах

або відклики на відповідні оголошення в пресі; звернення за допомогою до друзів або родичів; спроби купити або взяти в оренду землю, приміщення, машини або обладнання, фінансові ресурси, щоб відкрити свою справу та ін. [1].

Існують й інші визначення поняття безробіття, а саме: тимчасова або постійна незайнятість частини робочої сили; надлишкове запропонування робочої сили на ринці праці та ін.

Два визначення вказують, що джерелом безробіття є нестабільність ринка праці як елемента системи ринків національної економіки.

Але наявність загального підходу до визначення безробіття не гарантує однакові методи виміру безробіття в різних країнах.

Так, в США безробітним вважається той, хто не має оплачуваної роботи та шукає її протягом останніх чотирьох тижнів, або очікує можливості приступити до роботи останні чотири тижні, або відсторонений від роботи, але сподівається повернутися на попереднє робоче місце. В Японії критерії попадання в категорію „ті, що шукають роботу” відрізняються від американських найбільшою жорстокістю, тому багато громадян, які вважались би безробітними в США, в японській статистиці просто не враховуються в складі робочої сили. Низький рівень безробіття в Швеції в багатому пояснюється тим, що держава традиційно здійснює масштабні програми перепідготовки тих, хто втратив роботу, та вони не входять в число безробітних. Швейцарія, де вже тривалий час зберігається один з найвищих у Європі рівней зайнятості, бореться з безробіттям в періоди спадів тим, що примушує іноземних робітників залишати країну, не видає нові дозволення и не продовжує старі на роботу в країні. Тому хоча в періоди застою зайнятість й зменшується, але одночасно скорочується і робоча сила, в результаті рівень безробіття залишається низьким.

Західні економісти визнають, що безробіття - невід'ємний атрибут ринкової системи господарства, вона немінуча, а у своєму «природному» варіанті навіть корисна для забезпечення необхідної гнучкості ринку праці.

Необхідно відмітити, що при аналізі безробіття економісти не обмежуються тільки показниками номінального рівня безробіття. Безробіття ніколи не буває рівномірно розподілено серед населення країни. Одні групи населення страждають від безробіття більш, ніж інші, а безробіття в усіх без винятку групах пояснюється широким спектром причин.

Як свідчить статистика, в розвинених країнах в середньому безробіття вище серед жінок, ніж серед чоловіків. Значно більша різниця спостерігається за окремими віковими групами. Так, безробіття серед тінейджерів (підлітки у віці від 13 до 19 років) майже в 3 рази вище, ніж серед дорослих. Це стосується, правда не всіх країн. У Німеччині, наприклад, рівень безробіття серед тінейджерів набагато нижчий, ніж в

США або Великобританії, що пояснюється високорозвиненою системою професійного навчання та професійною орієнтацією шкіл, а також системою підготовки кадрів безпосередньо на робочих місцях, які скорочують до мінімуму період безробіття на початку трудового життя людини.

Також необхідно відмітити, що в багатьох розвинених країнах, зокрема в США, на безробіття значно впливає національно-етнічний фактор. Так, в США рівень безробіття серед «кольорового» населення в декілька разів вищий, ніж серед „білих”. При цьому найвищий рівень безробіття серед цієї категорії американського населення приходиться на підлітків - за останні роки він сягнув 30-50% .

Також для аналізу безробіття дуже важливо визначити його тривалість (тривалість пошука роботи) – це проміжок часу, протягом якого особа шукає роботу, з моменту початку пошука роботи та до періоду, що вивчають.

На сьогодні у сучасній зарубіжній та вітчизняній психологічній науці та літературі з проблеми безробіття досліджень майже не має. Винятком є робота практикуючого психолога М.А. Гуліної з вивчення психологічного світу та стану безробітних, трудової свідомості та трудової мотивації безробітних. Вона описує сучасні методи психологічної допомоги даній категорії громадян, надає приклади консультування безробітних громадян у центрах зайнятості населення [8].

Безробітні поряд із зайнятими громадянами формують робочу силу країни. В Законі України „Про зайнятість населення” дається визначення „безробітні громадяни”:

„Безробітними вважаються працездатні громадяни працездатного віку, які по не залежним від них причинам не мають заробітку (або інших передбачених діючим законодавством доходів) із-за відсутності підходящої роботи, зареєстровані у державній службі зайнятості, дійсно шукають роботу та здатні приступити до роботи. Безробітними признаються також інваліди, які не досягли пенсійного віку, не працюють та зареєстровані як такі, що шукають роботу” [4, стаття 2].

Функціонування ринкової економічної системи, що спирається на принципи вільного вибору та носіїв (власників робочої сили) та її споживачів є найбільш ефективним в умовах існування певного резерву працєактивного населення. Масштаби такого резерву визначаються конкретними економічними та соціально-демографічними особливостями регіону. Але підтримка високого, економічно невиправданого рівня зайнятості неминуче супроводжується низькою ефективністю виробництва, інфляцією запиту та. Навпаки, надмірно високий рівень безробіття викликає посилення економічного розчарування суспільства, навантаження на державний бюджет, соціальні конфлікти.

Резерв робочої сили, яка забезпечує можливість швидкого міжрегіонального та міжгалузевого перерозподілення робочої сили у відповідності з коливаннями запиту та обумовлених ними коливань запиту виробництва на робочу силу, є природним безробіттям.

Зрозуміло, що природне безробіття визначається конструкцією сучасного ринку робочої сили, регулюється його механізмами. Помітно збільшується й природня норма безробіття. Для України, з її відносно низьким рівнем мобільності робочої сили, норма природнього безробіття може бути прийнята на рівні 3,5 - 4 %.

Природне безробіття складається з *фрикційного*, пов'язаного із зміною місця роботи, та *інституційного*, що породжується системою організації регіональної економіки, у першу чергу правовою системою.

Почнемо з тієї форми безробіття, про яку можна говорити фактично в будь-якому суспільстві та яка в більшості є необхідним наслідком активних структурних перебудов економіки. Це *фрикційне безробіття* - безробіття, що викликане тим, що встановлення відповідності між працівниками та робочими місцями вимагає часу.

Певний рівень фрикційного безробіття неминучий в умовах ринкової економіки, яка постійно змінюється. Запит на різні товари постійно коливається, що в свою чергу викликає коливання запиту на труд працівників, виробляючих ці товари.

Інституційне безробіття виникає в результаті нераціонального функціонування ринку праці (недосконалість інформації про вільні робочі місця, тривалість виплати допомоги та ін.), тобто її породжують самі інститути ринку робочої сили. Як масове явище вона з'являється тоді, коли розмір допомоги по безробіттю достатній для забезпечення основних потреб людини та в зв'язку з цим зникають стимули до пошуку роботи.

Інституційне безробіття викликається також введенням гарантованого мінімуму заробітної плати як абсолютно необхідна в сучасному суспільстві форма соціального захисту. Виникає ситуація, коли людина згодна працювати за порівняно низьку зарплату, роботодавець згоден її платити, а взаємного інтересу не виникає тому, що останній не має права встановлювати заробітну плату нижче визначеної законом межі.

На відмінну від природнього безробіття, яке як правило, є добровільним та не призводить до значних негативних наслідків, *вимушене* є тривалим, виникає необхідність повних або часткових змін способу життя. В складі вимушеного безробіття виділяють *технологічне, структурне та регіональне* [6].

Структурне безробіття виникає тоді, коли на основі науково-технічного прогресу здійснюються важливі зміни в техніці, технології та організації виробництва, які змінюють структуру запиту на робочу силу. Ці зміни призводять до того, що запит на деякі професії поменшується або взагалі зникає, а на інші професії, яких раніше не було, зростає. Іншими словами, структура робочих місць та професійна структура працівників не співпадають. Виникає категорія працівників, у яких навички та практичний досвід застаріли та стали нікому не потрібні, а також, їх неможливо продати. Структурні безробітні не можуть знайти роботу без відповідної перепідготовки, додаткового навчання й навіть зміни місця проживання. Структурне безробіття довгострокове, тому й вважається більш важким.

Сьогодні в Україні інженери та вчені перекваліфікуються у продавців та вантажників. В Україні високий рівень безробіття характерний для висококваліфікованих працівників з інструментом та працівників сфери обслуговування та торгівлі, що відображає спад виробництва в промисловості та скорочення запиту на робочу силу в сфері обслуговування внаслідок приватизації та скорочення об'ємів виробництва. Реформування аграрного сектору неминуче призвело до стрімкого зростання безробіття й серед працівників сільського господарства.

Як і в більшості інших країн СНД, в Україні, різновидом структурного безробіття є конверсійне. Це безробіття пов'язане з перепрофілюванням підприємств воєнно-промислового комплексу та скороченням збройних сил.

Хоча структурне безробіття є практично неминучим супутником динамічної економіки, воно дуже болюче. Його розвиток вимушує дуже великі соціальні, професійні групи змінювати спосіб життя, часто й місце проживання.

Регіональне безробіття обумовлене переважно концентрацією в окремих територіальних одиницях таких галузей економіки, для яких характерно найбільше скорочення потреб у робочій силі.

Циклічне безробіття - це безробіття, яке викликається спадом виробництва, зниженням інвестицій у економіку. При цьому сукупний попит на товари та послуги зменшується, зайнятість скорочується, а безробіття зростає.

Застійне безробіття є найбільш характерним для економіки перехідного суспільства.

Безробіття є особливо небезпечним, якщо продовжується достатньо довго. За результатами досліджень американських соціологів після річної примусової перерви в роботі людина практично не може адаптуватися до нормальної трудової діяльності, навіть якщо вдається знайти робоче місце [2-3].

У перехідний період ринкових відношень з'являється новий тип безробіття - *прихований*, який проявляється у регіональній формі безробіття. Головна причина цього безробіття - спад виробництва та неадекватне йому скорочення зайнятості. Приховане безробіття поділяють на *офіційне* та *неофіційне*.

Для суспільства небезпечним є не саме безробіття, а відсутність механізму його регулювання, надійного захисту безробітних.

Загроза безробіття в умовах України пов'язана не з кризою надвиробництва, вичерпанням місткості ринку, як у західному світі, а з сучасною кризою недовиробництва, неузгодженістю процесів вивільнення, перерозподілу та працевлаштування робітників, тобто з глибокими деформаціями, що мали місце в попередній економічній системі та наступною економічною політикою.

Соціальна робота у сфері зайнятості є невід'ємною сферою соціального захисту різних цільових груп і категорій населення, її вирізняють свої особливі форми, методи роботи, соціальні технології, сфери соціального впливу.

Ми звернемося до досліджень у галузі теорії та практики соціальної роботи останніх десятиліть, оскільки більш ранні роботи зовсім не розкривають питання соціальної роботи з безробітними громадянами.

Так, В. Полтавець вважає, що на сьогоднішній час особливо важливим є надання конкретної допомоги людині, яка можлива лише при функціонуванні мережі державних закладів, які створюються для реалізації державної політики зайнятості населення, професійної орієнтації, підготовки, працевлаштування та соціальної підтримки тимчасово непрацюючих громадян [9].

М. Лукашевич та Т. Семигіна розкривають основи соціальної роботи з безробітними людьми. Вони розглядають загальні підходи та принципи роботи, методи і технології, дають поради щодо організації надання допомоги, приклади діяльності соціальних служб із указаними категоріями клієнтів [5].

Цілий розділ присвячений методологічним, теоретичним та практичним питанням технологій в сфері зайнятості у контексті соціальної роботи в підручнику з загальною редакцією П. Павльонка. Він пропонує наступне визначення наших ключових понять. Безробіття розуміється як відсутність роботи для працездатних, а безробітним вважається той, хто може працювати, але не працює. Безробіття позначається передусім на матеріальному стані незайнятих, їх соціально – психологічному стані [10].

Е.М. Лібанова присвячує розділ свого навчального посібника вивченню безробіття в перехідний період. Головну увагу автор зосереджує на процесі безробіття в сучасному світі та його видам: природне, вимушене, застійне.

Українські вчені Л.Т. Тюптя та І.Б. Іванова досить докладно розглядають проблему безробіття та соціального забезпечення цієї категорії клієнтів соціальної роботи.

Вони визначають безробіття це коли працездатні громадяни працездатного віку, які через відсутність роботи не мають заробітку або інших передбачених законодавством доходів і зареєстровані у Державній службі зайнятості як такі, що шукають роботу, готові та здатні приступити до підходящої роботи. У разі неможливості надати підходящу роботу безробітному може бути запропоновано пройти професійну перепідготовку або підвищити свою кваліфікацію.

Соціальна робота з безробітними реалізується через мережу державних закладів та установ, які уповноважені проводити працевлаштування громадян, надавати їм соціальні послуги. Основними з них є Державна служба зайнятості, Державний фонд сприяння зайнятості населення, соціальні служби для молоді [7].

Таким чином ми визначили як розглядається поняття безробіття в економіці, психології, праві та в соціальному забезпеченні, та прийшли до висновку, що існує поліфонія визначення поняття безробіття, але як правило, декілька ознак присутні у всіх визначеннях, а саме:

- працездатний вік, тобто людина повинна бути старше мінімального віку, з якого законодавство дозволяє працювати за наймом, але молодше віку, після досягнення якого призначається пенсія по старості. Отже, підлітки до працездатного віку або чоловіки та жінки старше 60 років не можуть вважатися безробітними, навіть якщо вони хочуть працювати, але не можуть знайти місце;
- відсутність у людини постійного джерела заробітку протягом деякого часу;
- доведене прагнення людини знайти роботу (наприклад, звернення його в службу зайнятості) [11].

Той хто відповідає цим ознакам, вважається дійсно безробітним і враховується при визначенні загального рівня безробіття в країні.

Список використаної літератури

1. Лукашевич М. П., Мигович І. І., Пінчук І. М. Соціальна робота в Україні: теоретико – методичні засади / Лукашевич М. П., Мигович І. І., Пінчук І. М. – К. : МАУП, 2001. **2. Соціальна робота в Україні:** перші кроки / Під редакцією В.Полтавця. – К., 2000. **3. Сулейманова Г. В.** Право соціального забезпечення: Навч. посібник / Сулейманова Г. В. – Ростов н / Д, 2003. **4. Закон України „Про зайнятість населення”** № 489 від 19.12.2006р. **5. Лукашевич М. П.,** Семигіна Т.В. Соціальна робота (теорія і практика) : Підручн. / Лукашевич М. П., Семигіна Т.В. – К., 2009. – 368 с. **6. Професійна орієнтація та професійне навчання безробітних (організаційно-правовий та психолого-педагогічний аспекти) :** кол. моногр. / В.Є. Скульська,

Ю. М. Маршавін, М. А. Міропольська та ін. ; за заг. ред. В. Є. Скульської. – К., 2007. **7. Тюптя Л. Т., Іванова І. Б.** Соціальна робота: теорія і практика : навч. посіб. / Тюптя Л. Т., Іванова І. Б. – К., 2008. **8. Психологія** соціальної роботи : Підручн. / під ред. М. А. Гуліної. – СПб. : Пітер, 2010. **9. Соціальна** робота в Україні: перші кроки / Під редакцією В.Полтавця. – К., 2000. **10. Технології** соціальної роботи в різних сферах життєдіяльності : Навч. посібн. / за ред. П. Д. Павльонка. – М., 2009. **9. Поняття** безробіття [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сторінки : <http://www.houseofmcdonnell.com/materiali-potem/42-ponytyya-bezrobttya.html>.

Жевакіна Н. В. Визначення сутності поняття безробіття в соціальному забезпеченні

У статті проаналізовано різні підходи до визначення сутності поняття безробіття, виходячи з того, як це поняття розглядається у різних галузях науки, а саме: в психології, економіці, праві, соціальному забезпеченні.

Ключові слова: безробіття, соціальний захист, соціальне страхування.

Zhevakina N. V. Определение сущности понятия безработица в социальном обеспечении

В статье проанализированы разнообразные подходы к определению сущности понятия безработицы, исходя из того, как это понятие рассматривается в разных отраслях науки, а именно: в психологии, экономике, праве, социальном обеспечении.

Ключевые слова: безработица, социальная защита, социальное страхование.

Zhevakina N. V. Definition the essence of the concept of unemployment in social laws

In the article were analyzed different approaches to the definition of the concept unemployment on the basis of how this concept is seen in various fields of science, namely psychology, economics, law, social security.

Keywords: unemployment, social protection, social insurance.

Стаття надійшла до редакції 26.03.2012 р.

Прийнято до друку 27.04.2012 р.